

Ψηφιακή Λαογραφία και σύγχρονες μορφές του λαϊκού πολιτισμού.

Αφετηρία και προοπτικές ενός νέου πεδίου

Επιμέλεια:
Γεώργιος Κατσαδώρας, Εμμανουήλ Φωκίδης

Ψηφιακή Λαογραφία και σύγχρονες μορφές του λαϊκού πολιτισμού
Αφετηρία και προοπτικές ενός νέου πεδίου

Επιμέλεια

Γεώργιος Κατσαδώρας, Εμμανουήλ Φωκίδης

Ρόδος, 2022

Ψηφιακή Λαογραφία και σύγχρονες μορφές του λαϊκού πολιτισμού
Αφιερώματα και προοπτικές ενός νέου πεδίου

ISBN 978-618-84330-7-6

Copyright 2022

Εργαστήριο Γλωσσολογίας, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Επιμέλεια

Γεώργιος Κατσαδώρας

Αναπληρωτής Καθηγητής, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Εμμανουήλ Φωκίδης

Επίκουρος Καθηγητής, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Το σχεδιασμό του εξώφυλλου και οπισθόφυλλου ανέλαβε η graphic designer

Μυρτώ Φωτίου Φεγγερού

LinkedIn: Mirto Fotiou -Feggerou

E-mail: mirtof80@gmail.com

Το σχεδιασμό των μμιδίων ανέλαβε ο

Βαγγέλης Βαλασιάδης

Οι συγγραφείς των άρθρων που δημοσιεύονται στον τόμο διατηρούν τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας επί των άρθρων τους. Τα άρθρα του τόμου μπορούν να χρησιμοποιηθούν με αναφορά στους συγγραφείς τους. Οι συγγραφείς των άρθρων μπορούν να τα καταθέσουν σε ιδρυματικό ή άλλο αποθετήριο ή να τα δημοσιεύσουν σε άλλη έκδοση, με υποχρεωτική την αναφορά της πρώτης δημοσίευσης του τόμου. Οι συγγραφείς ενθαρρύνονται να δημοσιοποιήσουν την εργασία τους στο Διαδίκτυο.

Περιεχόμενα

Πρόλογος	7
Εισαγωγή.....	10
Αποτελεί το Διαδίκτυο μονόδρομο για τις Σύγχρονες Λαογραφικές Σπουδές; <i>Μαρία Γκασούκα</i>	10
Ψηφιακές πηγες για τη μελέτη του ελληνικού παραδοσιακού πολιτισμού και της λαϊκής θρησκευτικότητας, <i>Εμμανουήλ Γ. Βαρβούνης</i>	20
Α΄ θεματική ενότητα: Θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα της ψηφιακής λαογραφίας.....	29
Η σύγχρονη λαογραφία στο πλαίσιο των ψηφιακών ανθρωπιστικών επιστημών (digital humanities): ορισμοί, περιεχόμενο ερευνητικά πεδία, εργαλεία της Ψηφιακής Λαογραφίας, <i>Αλέξανδρος Γ. Καπανιάρης</i>	30
Παράθυρο στη θάλασσα. Ένα «παράθυρο» στον λαϊκό πολιτισμό μέσα από τον κινηματογράφο και το Διαδίκτυο, <i>Άννα Λυδάκη</i>	49
Οι λαϊκές ψηφιακές ομάδες ως πεδίο της ψηφιακής Λαογραφίας, <i>Ξανθίππη Φουλίδη</i>	56
Β΄ θεματική ενότητα: Διάχυση και διάδοση παραδοσιακών και νέων μορφών του λαϊκού πολιτισμού στον ψηφιακό κόσμο	65
Λαϊκός πολιτισμός και διαδικτυακά μιμίδια: Η εκπαίδευση μέσα από τα μιμίδια κατά την περίοδο της πανδημίας του COVID-19, <i>Βασιλεία Αντωνάκη, Γεώργιος Κατσαδώρας</i>	66
Η διάχυση και διάδοση της λαογραφίας της Δωδεκανήσου στον ψηφιακό κόσμο, μέσα από δράσεις συλλόγων και ατόμων την περίοδο της καραντίνας, <i>Μαρία Α. Αντωνοπούλου</i>	83
Ο Ray Harryhausen και η απεικόνιση της Μέδουσας στα ψηφιακά παιχνίδια, <i>Ευάγγελος Βαλασιάδης</i>	98
Επιστήμη των πολιτών και πολιτισμός: Η περίπτωση της ψηφιακής καταγραφής του λαϊκού πολιτισμού, <i>Βικτώρια Γαβάνα, Μαγδαληνή Μάρη, Ευαγγελία Καβακλή</i>	116
Οι στρατηγικές ή οι μορφές τρολαρίσματος στο μέσο κοινωνικής δικτύωσης Facebook., <i>Μαρία Ζαρέντη</i>	129
Creepypasta: Ο ψηφιακός αστικός θρύλος, <i>Μαρία Ζούρου</i>	141
Τα μιμίδια (memes) της πανδημίας του ιού COVID-19: Η διαχείριση του πρωτόγνωρου μέσω ενός σατιρικού είδους του ψηφιακού λαϊκού λόγου, <i>Ρέα Κακάμπουρα, Αφροδίτη-Λήδια Νουνανάκη</i> ..	153
Πολιτικές μνήμης και διαδικασία δόμησης ταυτοτήτων στην ψηφιακή εποχή: Το παράδειγμα του ιστότοπου «Δίκτυο Mikrasiat.gr», <i>Ιωάννης Καραχρήστος</i>	183
Το λαϊκό εορτολόγιο μέσα από τα διαδικτυακά μιμίδια, <i>Ευηλένα Καρδαμήλα</i>	195
Αινίγματα, παροιμίες και άλλες λαϊκές φράσεις στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης την περίοδο της πανδημίας. Η σελίδα ««Λαϊκές ρήσεις, Αινίγματα και Ανέκδοτα» στο Facebook, <i>Χρυσάνθη Κόζα</i> .	209
Τα λαχνίσματα στον σύγχρονο ψηφιακό κόσμο: Από το τελετουργικό των υπαίθριων παιδικών παιχνιδιών στο τεχνολογικό σύμπαν του Διαδικτύου., <i>Δημήτρης Ε. Κόκκινος, Ανθούλα Κολιάδη-Τηλιακού</i>	220
Διάχυση πολιτισμικών στοιχείων της Τσακωνιάς μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (η περίπτωση του Facebook), <i>Μαρία-Κομινή Κολινιώτη</i>	235
The tinderisation of romance, <i>Yvonne Kosma, Vasilis Gialatzis, Jojo Ekate Diakoumakou</i>	253

Διαρκείς ανατροφοδοτήσεις μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς προφορικότητας: Η κυκλοφορία του κουτσομπολιού από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης στην καθημερινή ζωή και αντίστροφα, <i>Γιώργος Κούζας</i>	269
Το παιχνίδι στην ψηφιακή εποχή: Το παράδειγμα του ομαδικού ηλεκτρονικού παιχνιδιού μεταξύ ενηλίκων, <i>Κωνσταντίνα Κουτσονικολή</i>	281
Μοιράσου κι εσύ μian ιστορία: Από τη ζωντανή αφηγηματική κοινότητα στη διαδικτυακή συνύπαρξη. Η περίπτωση της Λέσχης Αφήγησης Αθήνας. Όψεις, σκέψεις, προοπτικές, <i>Δημήτρης Β. Προύσαλης</i>	294
Η περίπτωση του Ελληνικού YouTube community: Ένας βιότοπος λαογραφικών φαινομένων μέσα σε μία μικρογραφία της κοινωνίας στο Διαδίκτυο, <i>Αικατερίνη Σχοινά</i>	305
Ο έντεχνος λαϊκός λόγος στο Διαδίκτυο: Δύο παραδείγματα χρήσης των παροιμιών στη διάρκεια της πανδημίας, <i>Γεώργιος Τσερπές, Μαριάνθη Καπλάνογλου</i>	319
Εκδηλώσεις θρησκευτικότητας και λαϊκής ευσέβειας στο χώρο του Διαδικτύου. Το τραγούδι «Μπαγιάσας» του Νικόλα Άσιμου, <i>Νικόλαος Γ. Τσιρέβελος, Εμμανουήλ Χ. Κυριαζάκος</i>	331
Τα διαδικτυακά μμίδια στις ομάδες των αναπληρωτών εκπαιδευτικών στο Facebook, <i>Βαρβάρα Τσούγγου</i>	346
Διαδικτυακός κόμβος «Καρπάθικο Γλέντι»: Η συνεργατική διαδικτυακή ανάπτυξη ενός στοιχείου άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, <i>Βασιλική Χρυσανθοπούλου, Παρασκευή Γ. Κανελλάτου</i>	360
Η εικόνα του θρύλου του βρικόλακα μέσα από ψηφιακά παιχνίδια, <i>Έλενα Ψυχάρη, Ρέα Κακάμπουρα</i>	387
Γ' θεματική ενότητα: Η ψηφιακή λαογραφία στην τυπική, μη τυπική και άτυπη εκπαίδευση	402
Δημιουργία ψηφιακού μουσείου εθιμικών δρώμενων, <i>Χρήστος Θεολόγος, Στέφανος Κυριαζάκος</i>	403
Προσεγγίζοντας τη λαογραφία μέσα από τη θεωρία των πολυγραμματισμών και τη δημιουργική γραφή: Λαϊκά μαγικά παραμύθια και ψηφιακός μετασχηματισμός στη λογοτεχνία του Γυμνασίου, <i>Κωνσταντίνα Καλαούζη</i>	419
Ο λαϊκός πολιτισμός σε συνδυασμό με την χρήση των νέων τεχνολογιών, ως μέσου επικοινωνίας και προσέγγισης μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, <i>Άννα Μαρία Καρακωνσταντίνου</i>	431
Μοντελοποίηση προγράμματος διαχείρισης εκκλησιαστικού κειμηλίου ως συμβολή των προηγμένων τεχνολογιών στην Ψηφιακή Λαογραφία, <i>Αικατερίνη Κορωναίου, Δημήτριος Κοτσιφάκος, Χρήστος Δουληγέρης</i>	444
Η συμβολή του παραδοσιακού χορού στη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας. Σχεδιασμός ψηφιακού εκπαιδευτικού υλικού για την εξ αποστάσεως διδασκαλία, <i>Χριστίνα Παληά, Γεώργιος Κατσαδώρος, Απόστολος Κώστας</i>	459
Τα λαϊκά παραμύθια μέσα στη ψηφιακή πραγματικότητα, <i>Αναστάσιος Παππάς</i>	473
Λαϊκός πολιτισμός στην εποχή της τηλεκπαίδευσης: Στάσεις και αντιλήψεις των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης για το αντικείμενο της Λαογραφίας και της Ψηφιακής Λαογραφίας στη διδακτική πράξη, <i>Γεώργιος Πασιόπουλος, Ευστάθιος Ξαφάκος</i>	490
Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά στο ψηφιακό περιβάλλον: Μια χαρτογράφηση των διαδικτυακών συλλογών και μουσείων για την ελληνική μουσική, <i>Νίκος Πουλάκης</i>	506
«Όψεις λαϊκής θεραπευτικής στην Ήπειρο, άλλοτε και τώρα»: Εκπαιδευτικές δράσεις Ψηφιακής Λαογραφίας για τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, <i>Χαράλαμπος Σταμπόλης, Ρέα Κακάμπουρα</i>	518

Διδάσκοντας τοπική ιστορία, πολιτισμό, παραδόσεις και έθιμα με τη χρήση ψηφιακών παιχνιδιών. Προκαταρκτικά αποτελέσματα από μία μελέτη περίπτωσης στο νησί της Νισύρου, Άννα Χαρτοφύλη, Εμμανουήλ Φωκίδης.....	529
Κατάλογος συγγραφέων	542

Μοιράσου κι εσύ μian ιστορία: Από τη ζωντανή αφηγηματική κοινότητα στη διαδικτυακή συνύπαρξη. Η περίπτωση της Λέσχης Αφήγησης Αθήνας. Όψεις, σκέψεις, προοπτικές

Δημήτρης Β. Προύσαλης
Εκπαιδευτικός, προφορικός αφηγητής, Υπ. Δρ Π.Τ.Δ.Ε. Ε.Κ.Π.Α.
dimprousal@yahoo.gr

Περίληψη

Τα τελευταία τριάντα περίπου χρόνια στην Ελλάδα η λαϊκή προφορική αφήγηση (oral traditional storytelling) παρουσιάζεται με μια νέα μορφή έκφρασης και μέσα από την παραστατική υπόσταση της αφηγηματικής σχέσης (storytelling performance) σε ένα πλαίσιο διευρυμένης κοινωνικής αναφοράς. Οι πρότερες κλειστές τοπογεωγραφικές κοινότητες των στενών κοινωνικών πλαισίων λειτουργίας και αναφοράς, με την εξέλιξη και την πρόοδο άνοιξαν διαύλους επικοινωνίας στον κόσμο, και πρότερες μορφές ψυχαγωγίας και άτυπης παιδαγωγίας βρήκαν νέους φορείς και χώρους έκφρασης. Η παραδοσιακή φιγούρα του λαϊκού αφηγητή εμπλουτίστηκε με τη μορφή των σύγχρονων ιστορητών-αφηγητών, μέσα από μια ιδιαίτερη κινητικότητα, που καταγράφεται τόσο σε επίπεδο ατομικών παραστατικών αφηγήσεων όσο και πιο συλλογικές μορφές που αφορούν ολιγοήμερα ή πολυήμερα φεστιβάλ αφήγησης και τη δημιουργία Λεσχών Αφήγησης. Η παρούσα εισήγηση επιθυμεί να συμβάλει στη μελέτη της διαδικτυακής λειτουργίας της Λέσχης Αφήγησης Αθήνας -από το 2016- μηνιαία, δίνοντας την ευκαιρία της αφηγηματικής έκθεσης σε όσο το δυνατό μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων, σε όσους αγαπούν να λένε υπό οποιαδήποτε ιδιότητα και σε όσους αρέσκονται να ακούν ιστορίες δημιουργώντας μια αφηγηματική κοινότητα. Η σύσταση και λειτουργία της Λέσχης αποτελεί μια προσπάθεια για την υποστήριξη και προώθηση της τέχνης της αφήγησης μέσα από την εμπειρία της κοινής συλλογικής συνεύρεσης αντλώντας αφηγηματικό υλικό από τη δεξαμενή της ανώνυμης προφορικής λογοτεχνίας των λαών του κόσμου. Λαϊκά παραμύθια, Αισώπειοι μύθοι, μυθολογίες των λαών, λαϊκές παραδόσεις και ανώνυμες λαϊκές ιστορίες, θρύλοι, συναξάρια επιλέγονται από παλαιότερους και νεότερους ιστορητές όλων των ηλικιών. Οι πρωτόγνωρες συνθήκες του COVID 19 τροποποίησαν υποχρεωτικά τη μορφή των δια ζώσης συναντήσεων και η προσαρμογή της τεχνολογικής εξέλιξης στην κάλυψη των ανθρώπινων αναγκών για έκφραση και επικοινωνία με τη συμβολή του Διαδικτύου, μετασημάτισαν τη ζωντανή σύμβαση των αφηγηματικών συναντήσεων σε on line ηλεκτρονική ψηφιακή, συνδέοντας υπερτοπικά αλλά συγχρονικά απομονωμένους αφηγητές, ξεπερνώντας δυσκολίες υπαγορευμένες από την αντικειμενικότητα των κοινωνικών συνθηκών.

Λέξεις-κλειδιά: Λέσχη Αφήγησης, προφορική αφήγηση, ψηφιακή διαδικτυακή κοινότητα, on line αφήγηση

Abstract

Oral traditional storytelling is present the last thirty years in Greece, under a new form of expression, through the activity of storytelling performance. Previous conservative and isolated communities, in time and space under the narrow context of function and reference in locality, now through development and progress, opened ways to communicate with the world, and ex forms of entertainment and non formal pedagogy were posed by new actors and expressions. The traditional figure of folk storyteller was enriched by the presence of modern now days storytellers, through an

particular mobility, which is noticed not only on the base of individual storytelling performances but also through more collective forms that include a few days events and the creation of storytelling clubs. The present paper aims at to contribute in the study of the internet function of Athens' Storytelling Club -established since 2016- in a monthly base, be offering to a wide number of people the opportunity to the storytelling exposure, to those that love to tell stories under any circumstance and to those that are fond to listen to stories, thus consisting a storytelling community. The establishment and function of the Club is an attempt to support and disseminate the art of storytelling through the experience of the common collective meeting, by the utilization of the anonymous narrative oral literature of the world. Folk tales, Aesopic fables, mythological stories, folk traditions and legends, are selected by older and younger storytellers of all ages. The unprecedented conditions of COVID 19 necessarily changed the form of live encounters. The adaptation of technological development for expression and communication with the contribution of the internet, transformed the live convention of narrative encounters into online digital, but at the same time isolated storytellers, overcoming difficulties dictated by the objectivity of social conditions.

Keywords: digital online community, online storytelling performance, oral narration, Storytelling Club

Εισαγωγή

Η γενίκευση της χρήσης του Διαδικτύου και η ολοένα και μεγαλύτερη παρουσία του σε ένα μεγάλο φάσμα των ανθρώπινων δραστηριοτήτων, αποτελεί αδιαμφισβήτητα μια νέα πραγματικότητα στον σύγχρονο κόσμο, η οποία ασκεί πολλαπλές και πολυεπίπεδες επιρροές. Παράλληλα η ανάγκη έκφρασης του ανθρώπου διαχρονικά μέσα σε πλαίσια ψυχαγωγικά και άδηλα συμβουλευτικά, καθώς και η ανάγκη αναζήτησης εναλλακτικών και ήπιων μορφών διασκέδασης και παιδαγωγίας μέσω του προφορικού λόγου, έφερε στο προσκήνιο του ενδιαφέροντος των κοινωνιών του δυτικού κόσμου, μια ιδιαίτερη κινητικότητα στην πρακτική της αφήγησης-ιστόρησης των ειδών του λαϊκού πεζού λόγου. Μπορεί όμως η προφορική αφήγηση δια του ηλεκτρονικού μέσου και σε πλαίσια διαδικτυακά, να λειτουργήσει με τρόπο ισάξιο ποιοτικά και επικοινωνιακά, υποκαθιστώντας την φυσική ζωντανή συνθήκη των παραστατικών συμβάσεων και των δια ζώσης ανταμωμάτων ενός αφηγητή με το ακροατήριό του; Ποια είναι τα θετικά και τα αρνητικά στοιχεία που παρατηρούνται από μια αναγκαστική προσέγγιση της προφορικής παραμυθιακής αφήγησης διαδικτυακά, ιδιαίτερα όταν οι εξωτερικές συνθήκες επιβάλλουν αντικειμενικά την υιοθέτηση βραχύχρονα ή μη μιας τέτοιας σχέσης λόγω μιας απειλητικής πανδημίας; Πώς επηρεάζεται η ζωντανή συλλογική λειτουργία μιας κοινότητας, η οποία υποχρεώνεται να αλλάξει παροδικά μορφή συνύπαρξης, προκειμένου να κινηθεί σε νέες πρωτόγνωρες επιλογές και τι παρατηρείται από τη συγκεκριμένη υιοθέτηση;

Οι προβληματισμοί των θεωρητικών για τη χρήση του Διαδικτύου συναντούν τις σύγχρονες λαογραφικές προσεγγίσεις και οι παρατηρήσεις από την εμπειρία της διαδικτυακής πρακτικής μιας ζωντανής αφηγηματικής κοινότητας μπολιάζουν το διάλογο στην κατεύθυνση της λειτουργικής συνύπαρξης της φυσικής παρουσίας με την διαδικτυακή-ψηφιακή μορφή της.

Προβληματισμοί για μια ψηφιακή-διαδικτυακή Λαογραφία

Η σύγχρονη πραγματικότητα, καθορίζεται και επηρεάζεται από τις ραγδαία και ταχύτατα εξελισσόμενες συνθήκες στην τεχνολογική ανάπτυξη αλλά και στην διάδοση και κυριαρχία του Διαδικτύου, που δημιουργεί συσχετίσεις, συνδέσεις και δικτυώσεις χώρων, ανθρώπων, ομάδων, επιστημονικών αντικειμένων και πολιτισμικών συναντήσεων σε ένα μεγάλο μέρος του κόσμου. Η ανάπτυξη του Διαδικτύου, θεωρείται ένας καθοριστικός παράγοντας που ασκεί επιρροή σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης έκφρασης και δημιουργίας στην ζωή του ανθρώπινου γένους, ως ένα από τα μεγαλύτερα πολιτισμικά φαινόμενα των σημερινών καιρών, λαμβάνοντας διαστάσεις σε

πολλά διαφορετικά πεδία τόσο στην πολιτική όσο και στην κοινωνία (Raymond, 2001, σσ. 1-18) στο μεγαλύτερο μέρος σε επίπεδο οικονομικό, πολιτιστικό, εκπαιδευτικό, ιατροθεραπευτικό. Σε τούτη την έντονη κινητικότητα, οι επιπτώσεις ήταν πολλές και πολυεπίπεδες τόσο σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο, όσο και σε τεχνολογικό, χρηματοοικονομικό και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης (Appadurai, 1996, σσ. 5-24).

Για την αρνητική αντανάκλαση της παρουσίας του Ηλεκτρονικού, σήμερα, ψηφιακού μέσου και τη διάλυση της συνοχής των κοινωνικών δεσμών που οικοδομούσαν στο παρελθόν οι άνθρωποι μέσα στις κλειστές ομάδες των παραδοσιακών κοινοτήτων, έχουν γίνει μια σειρά από εκτιμήσεις και τοποθετήσεις, κριτικές από σημαντικό μέρος θεωρητικών εκπροσώπων και επιστημονικών προσεγγίσεων (Ronnell, 2001, σσ. 287-293· Ross, 2001, σσ. 354-363· Newsom, 2013, σσ. 72-96) που κράτησαν μια επιφυλακτική έως αρνητική στάση. Παράλληλα δεν είναι λίγοι εκείνοι που εστιάζουν στις συνέπειες της τεχνολογικής χρήσης της εξάρτησης που αυτή προκαλεί, στην ανθρώπινη ψυχολογία, την αποξένωση και τη συμπεριφορά (Boal, 1995, σσ. 3-15· Jones, 1995, σσ. 10-35· Anderson, 2000, σσ. 153-158).

Η λαογραφία ως μια σύνθετη πολυεπιστήμη μελέτης του λαϊκού πολιτισμού, με επάλληλα σταθερά ή υπό διαμόρφωση ή αναπτυσσόμενα, αυτόνομα ή και αλληλεξαρτώμενα αντικείμενα παρατήρησης και σπουδής, δεν τέθηκε στατικά απέναντι στις σύγχρονες εξελίξεις, καθώς ο ανθρώπινος πολιτισμός βρίσκεται σε έναν διαρκή μετασχηματισμό με εφήμερες παγιώσεις, σταθερές διαδρομές και διαρκείς αλλαγές, αντανακλώντας ουσιαστικά μια παλιά κινεζική παροιμία: «Στάσου σαν βουνό και κύλα σαν νερό». Στον αντίποδα των προαναφερόμενων επικριτικών και αρνητικών θέσεων, για την παρουσία της ολοένα εξελισσόμενης τεχνολογίας, και τασσόμενοι υπέρ του λαϊκού πολιτισμού σε διάλογο και αλληλεπίδραση με τη σύγχρονη νέα εποχή και με τη συμβολή του καινοτομικού μέσου, παρουσιάζονται με ισχυρά επιχειρήματα σημαντικές φωνές από τον κόσμο της λαογραφίας (Dundes, 1980, σσ. 1-19· 2005, σσ. 385-408· Bausinger, 2009, σσ. 9-21· Bronner, 1998, σσ. 21-66· Degh, 1994, σσ. 1-11· Mason, 1996, σσ. 4-6· McNeil, 2009, σσ. 80-97). Δεν είναι εξάλλου λίγοι οι σύγχρονοι Έλληνες λαογράφοι που τοποθετούνται θετικά για την εισαγωγή της λαογραφίας, και της θεώρησης και αξιοποίησής της και μέσα από τη συνάντησή της με τις νέες τεχνολογίες (Γκασούκα & Φουλίδη, 2012, σσ. 97-105· Κατσαδώρας, 2013α, σσ. 99-122· Καπανιάρης, 2020· Μιχαήλ, 2019, σσ. 291-306).

Η προφορική αφήγηση στο προσκήνιο

Τα τελευταία τριάντα περίπου χρόνια στην Ελλάδα η λαϊκή προφορική αφήγηση (oral traditional storytelling) συνυπάρχει και παρουσιάζεται με μια νέα μορφή έκφρασης και μέσα από την αφηγηματική παράσταση (storytelling performance) σε ένα πλαίσιο διευρυμένης κοινωνικής αναφοράς. Οι πρότερες κλειστές τοπογεωγραφικές κοινότητες των στενών κοινωνικών πλαισίων λειτουργίας και αναφοράς, με την εξέλιξη και την πρόοδο άνοιξαν διαύλους επικοινωνίας στον κόσμο, και πρότερες μορφές ψυχαγωγίας και άτυπης παιδαγωγίας βρήκαν νέους φορείς και χώρους έκφρασης. Η παραδοσιακή φιγούρα του λαϊκού αφηγητή εμπλουτίστηκε και μετασχηματίστηκε μέσα σε τρέχοντα περιβάλλοντα συνύπαρξης και ανταμωμάτων, δίνοντας παράλληλα τη σκυτάλη στη μορφή των σύγχρονων ιστορητών-αφηγητών (Πελασγός, 1997, σσ. 93-99· Προύσαλης, 2015, σσ. 290-299). Η παλιά ανάγκη επικοινωνίας και ψυχαγωγίας βρέθηκε να κινείται σε σύγχρονες συνθήκες αλλά και αναζητήσεις και οι νέοι μετεξελιγμένοι φορείς -«κουβαλητές» των λογής λογής αφηγηματικών υποθέσεων-corpus επιχειρούν να συμβάλλουν με το δικό τους ποιοτικό τρόπο στη διάδοση πλευρών της προφορικής λογοτεχνίας, μέσα από μια ιδιαίτερη κινητικότητα, πρωτοφανή ζήλο και νέες ανερχόμενες ιδιότητες¹. Οι πρότεροι χώροι της παραδοσιακής αφήγησης (μύλοι, καφενεία, τσαγκάρικα, φούρνοι, δημόσιες αγορές, πλοία κ.λπ. (Λουκάτος, 1997, σσ. 31-40) και η λειτουργία της σχέσης μέσα στην οικεία τοπογεωγραφική κοινότητα, τροποποιήθηκαν από τις αλλαγές των

¹Από το Φεβρουάριο του 2021 έχει συγκροτηθεί νομικά το Σωματείο Επαγγελματιών Ιστορητών Αφηγητών Ελλάδας.

συνθηκών του περιγύρου που ανέδειξε νέους χώρους συνάντησης στην εξέλιξη των κοινωνικών σχέσεων και στη διεύρυνση των ανθρώπινων δραστηριοτήτων (Κατσαδώρας, 2013b, σσ. 1061-1069). Έτσι η προφορική αφήγηση με καταβολές από την εμπειρία και την πρακτική του παρελθόντος, ως σύγχρονη έκφραση πολιτισμού αλλά και κοινωνικής αλληλεπίδρασης και παρέμβασης στις μέρες μας², καταγράφεται τόσο σε επίπεδο ατομικών παραστατικών αφηγήσεων όσο και πιο συλλογικών μορφών που αφορούν ολιγοήμερα ή πολυήμερα Φεστιβάλ αφήγησης και τη δημιουργία σχετικών Λεσχών Αφήγησης.

Αντικείμενο του παρόντος άρθρου αποτελεί η παρουσίαση μιας σύγχρονης κοινότητας ανθρώπων, που συναντώνται υπό τη συνθήκη λειτουργίας μιας αφηγηματικής κοινότητας, με τη μορφή ενός νέου μορφώματος συνομάδωσης, μιας διαφοροποιημένης ομάδας της πόλης -με το σύγχρονο ορισμό του λαού- που συνδέονται μέσα από ένα κοινό χαρακτηριστικό γνώρισμα κατά τον Dundes (1965, σσ. 1-3), εδώ από το κοινό ενδιαφέρον που έχει ως άξονα αναφοράς τον κόσμο της λαϊκής προφορικής λογοτεχνίας και της αφηγηματικής της προσέγγισης. Η κοινότητα των ανθρώπων αυτών δεν εντάσσεται στην έννοια της λαϊκής ομάδας υπό την ξεπερασμένη ματιά του εθνισμού του Χέρντερ, αλλά αποτελεί μια σύγχρονη μορφή έκφρασης και αστικής έκφανσης της ποικιλίας της ανθρώπινης ομαδικότητας, ενός βασικού αναδυόμενου χαρακτηριστικού στοιχείου ως συμβολή στις σύγχρονες προσεγγίσεις του λαϊκού πολιτισμού, δημιουργώντας καινούργια πεδία έρευνας και μελέτης όπως αναφέρει η Καπλάνογλου (2022, σσ. 75-108), παραπέμποντας στους Μερακλή και Simonsen. Η κινητικότητα των εμπλεκόμενων με την εν λόγω αφηγηματική κοινότητα, δημιουργείται μέσα από το κοινό ενδιαφέρον ανθρώπων που δεν μοιράζονται πια την καθολικότητα του χωροχρόνου τους -όπως στις πρότερες κλειστές αγροτικές κοινότητες του μακρινού παρελθόντος, αλλά προσανατολίζονται είτε στην αφήγηση είτε στην ακρόαση ιστοριών της προφορικής παράδοσης όποτε το επιθυμούν. Αντανακλούν πιθανά με τον τρόπο αυτό την άποψη, που θεωρεί, πως ο λαϊκός πολιτισμός αποτελεί μια δημιουργική απάντηση στις συνθήκες ζωής του ανθρώπου στο σύγχρονο κόσμο των ταχύτατων αλλαγών (Bausinger, 2009, σ. xxv) υπό την ανάγκη αναζήτησης ενός αισθήματος του ανήκειν και του εκφράζεσθαι. Σύμφωνα με την οπτική της αμερικανικής Λαογραφίας -στα πλαίσια των Νέων Προοπτικών των τελευταίων σαράντα ετών- θα μπορούσαν να αποτελούν στοιχείο του λαϊκού πολιτισμού, αφού δημιουργούν μια επικοινωνία σε βάση καλλιτεχνικής έκφρασης, υπό τη μορφή μικρής ομάδας κατά τον Ben-Amos (1971, σσ. 3-15). Τα εποχούμενα και σταθερά μέλη της αναφερόμενης αφηγηματικής κοινότητας εκτός από το ότι αναπτύσσουν εκφραστικές και καλλιτεχνικές συμπεριφορές, οικοδομούν μεταξύ τους φιλίες και εκθέτουν σκέψεις και ανησυχίες μέσα από τον συμβολικό λόγο των παραμυθιών, ενώ οι μηνιαίες συναντήσεις γίνονται αφορμές για ενημέρωση στα τεκταινόμενα του χώρου των Ελλήνων νεοαφηγητών και πεδίο γενικότερης πληροφόρησης για ποικίλες εκδηλώσεις και πολιτιστικές δραστηριότητες του είδους³. Ο χρόνος ανταμώματος στα πλαίσια των μηνιαίων συναντήσεων είναι μια τεχνητή σύμβαση που πιθανά εξυπηρετεί μια βαθιά ανάγκη, ενώ το κοινό διακρίνεται από μια αντικειμενική αστάθεια που επηρεάζεται από τις προτεραιότητες του ατομικού μικρόκοσμου.

Επίκεντρο της αναφοράς είναι η λειτουργία της Λέσχης Αφήγησης Αθήνας «Μοιράσου κι εσύ μian ιστορία» που διοργανώνεται από το 2016 σε μηνιαία βάση στο διάστημα Σεπτεμβρίου-Ιουνίου από την ΑΜΚΕ (Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρεία) «Παραμύθια και Μύθοι στου Κένταυρου τη ράχη», έναν φορέα με έδρα το Πήλιο που διοργανώνει από το 2011 το ομώνυμο τοπικό Φεστιβάλ αφήγησης κάθε καλοκαίρι, αλλά και το Φεστιβάλ Αφήγησης «Αθήνα... μια πόλη παραμύθια», το

² Ο γράφων κλήθηκε να υλοποιήσει στα πλαίσια των πρωτοβουλιών κοινωνικού χαρακτήρα του Εθνικού Θεάτρου στο διάστημα 2015-2020, το πρόγραμμα προφορικών αφηγήσεων «Τα παραμύθια του Εθνικού» σε πλήθος φορέων ευπαθών ομάδων με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (πρόσφυγες, ομάδες νέων σε απεξάρτηση, τρόφιμους ψυχιατρικών δομών, μονογονεϊκές οικογένειες υπό εξάρτηση, δομές τρίτης ηλικίας, συλλογικότητες ειδικών ιατρικών παθήσεων κ.λπ.) καθώς και Δήμων αλλά και σχολείων σε περιοχές με έντονα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα.

³ Η χρήση του Διαδικτύου ως μέσου αφήγησης στους σύγχρονους καιρούς δεν είναι άγνωστη στο εξωτερικό, ως μια συνήθη και διαδεδομένη πρακτική στο πεδίο των αφηγηματικών παραστάσεων πέρα από τις συνθήκες της πανδημικής κρίσης. Ο γράφων κλήθηκε π.χ. τον Φεβρουάριο του 2021 να συμμετάσχει στις διαδικτυακές αφηγήσεις του προγράμματος Abilasha Katha-Mythology Revised-Stroytelling for grown ups, του Διεθνούς Φορέα Προφορικής Αφήγησης Kathalaya της Ινδίας. Την αφήγηση παρακολούθησαν διαδικτυακά 40 άνθρωποι από έξι διαφορετικές χώρες.

οποίο συνδιοργανώνεται με το Δήμο της Αθήνας⁴, το οποίο εμπνέεται από, αλλά και αφιερώνεται στην Παγκόσμια Ημέρα Αφήγησης (World Storytelling Day, 20η Μαρτίου). Σκοπός ήταν η δημιουργία σταθερού χώρου αναφοράς για τους προφορικούς αφηγητές, αλλά κι ενός χώρου συνάντησης για τους παραμυθόφιλους, προκειμένου να πραγματοποιούνται προφορικές ιστορήσεις, δίνοντας έτσι την ευκαιρία της αφηγηματικής έκθεσης σε όσο το δυνατό μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων, σε όσους αγαπούν να λένε υπό οποιαδήποτε ιδιότητα και σε όσους αρέσκονται να ακούν ιστορίες, δημιουργώντας με τον τρόπο αυτό μια αφηγηματική κοινότητα. Μέλη της, άτυπα, αποτελούν όσοι εκδηλώνουν πρόθεση αφήγησης με αναγραφή σε σχετικό κατάλογο και αφηγούνται στις προγραμματισμένες συναντήσεις, υπό οποιαδήποτε ιδιότητα ή σχέση. Ανάμεσά τους συγκαταλέγονται, για παράδειγμα, επαγγελματίες αφηγητές, απόφοιτοι σεμιναριακών κύκλων, υπό εκκόλαψη αφηγητές/τριες, αυτοδίδακτοι/ες ιστορητές/τριες, και όσοι και όσες, ανεξάρτητα από ηλικία, επιθυμούν να αφηγηθούν, χωρίς καμιά πρότερη σχέση με την αφήγηση σε βάση στενά επαναληπτική. Βασικό τους χαρακτηριστικό είναι η επιθυμία να μοιραστούν κάτι που αγαπούν προφορικά από την λαϊκή προφορική παράδοση.

Η Λέσχη Αφήγησης Αθήνας «Μοιράσου κι εσύ μια ιστορία»

Η σύσταση και λειτουργία της Λέσχης Αφήγησης Αθήνας «Μοιράσου κι Εσύ μια ιστορία», αποτελεί μια προσπάθεια για την υποστήριξη και προώθηση της τέχνης της αφήγησης, μέσα από την εμπειρία της κοινής συλλογικής συμμετοχής σε κοινό χώρο και χρόνο, αντλώντας αφηγηματικό υλικό από τη δεξαμενή της ανώνυμης προφορικής λογοτεχνίας των λαών του κόσμου: Λαϊκά παραμύθια, Αισώπειοι μύθοι, μυθολογίες των λαών, λαϊκές παραδόσεις και ανώνυμες λαϊκές ιστορίες, θρύλοι, αποσπάσματα από επικά έργα ή συναξάρια, επιλέγονται από παλαιότερους και νεότερους ιστορητές και αφηγήτριες όλων των ηλικιών, από 6 ετών και άνω, επιδιώκοντας τη γνωριμία και προωθώντας την ανταλλαγή και τον εμπλουτισμό εμπειριών, απόψεων, προσεγγίσεων, πρακτικών, τεχνικών και ιδεών. Στην κατεύθυνση της προστασίας, διάσωσης, διατήρησης, ανάδειξης και προώθησης της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς που συμπεριλαμβάνει τον μυθοπλαστικό λόγο των παραπάνω αναφερόμενων ειδών, οι συναντήσεις υπό τη μορφή των αφηγηματικών παραστάσεων σε επικοινωνιακό πλαίσιο και ανάλογη ατμόσφαιρα, παίρνουν μια οντολογική διάσταση (Ben-Amos 1976, εισαγωγή ix-xlv) και οι προφορικές ιστορήσεις -μέσω του ζωντανού-πάλλοντα ομιλούμενου λόγου μεταμορφώνονται σε αέναα μεταδιδόμενες διαδικασίες σε συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες της εκάστοτε πραγματικότητας (Bauman, 1977, σσ. 7-14· 1992, σσ. 1-10), εκεί που το «υλικό» της παράδοσης συναντά και συμπλέκεται με την προσωπική εμπειρία του κάθε αφηγητή.

Η Λέσχη Αφήγησης Αθήνας διοργανώνει δέκα συναντήσεις τον χρόνο, με αρχή τον Σεπτέμβριο και λήξη τον Ιούνιο, με ζωντανές συναντήσεις στο τέλος του μήνα. Δέκα αφηγητές και αφηγήτριες, σε κλειστό αναρτώμενο κατάλογο, σε κάθε συνάντηση μοιράζονται ζωντανά για δύο ώρες 7.00-9.00 μ.μ. με μέγιστο χρόνο τα 12 λεπτά, τις ιστορίες που έχουν επιλέξει, στο παραμυθόφιλο ακροατήριο που έχει ενημερωθεί με τη χρήση διαδικτυακών μέσων για τη συνάντηση. Χώρος ανταμώματος αποτελεί το βιβλιοπωλείο καφέ Free Thinking Zone στις παρυφές του Κολωνακίου. Ο μέσος αριθμός συμμετεχόντων και συμμετεχουσών διαφορετικών αφηγητών και αφηγητριών, είναι περίπου οι σαράντα ανά έτος, με κυρίαρχη την παρουσία του γυναικείου φύλου. Το ακροατήριο που συγκεντρώνεται σε κάθε συνάντηση κυμαίνεται από 20 ως 55 ακροατές και ακροατρίες με μέσο όρο 80 με 85 ιστορίες να ακούγονται σε κάθε δεκάμηνη αφηγηματική περίοδο.

Οι ιστορίες που εκτίθενται αφηγηματικά μόνο με προφορικό τρόπο, συμβάλλουν παράλληλα στη δημιουργία μιας ενδιαφέρουσας και αξιολογής αρχειακής παρακαταθήκης/πηγής, αφού οι συμμετέχοντες και συμμετέχουσες έχουν την υποχρέωση να καταθέτουν στην «ιστοριοθήκη» της Λέσχης τις πηγές άντλησης των ιστοριών τους, υλικό που τίθεται ελεύθερα και ανοιχτά στο όποιο ενδιαφερόμενο παραμυθόφιλο κοινό. Οι αφηγήσεις που πραγματοποιούνται, άλλοτε κινούνται και

⁴ Με τη συνεργασία του ΟΠΑΝΔΑ (Οργανισμός Πολιτισμού, Αθλητισμού και Νεολαίας του Δήμου Αθηναίων) κάθε Μάρτιο από το 2014.

υπηρετούν την αναζωπύρωση του αφηγηματικού ενδιαφέροντος των ιστορητών σε παλιές παραμυθιακές υποθέσεις που έχουν πέσει σε μια πρότερη αδράνεια του ενδιαφέροντός τους, άλλοτε γίνονται αφορμή και ευκαιρία για μια πρόβα -υπό ζωντανές συνθήκες- σε ένα υπό αφηγηματική προετοιμασία υλικό και άλλοτε μπορεί να ταυτίζονται με τη χρονική περίοδο συνάντησης της Λέσχης και αντανakλούν και συνδέονται θεματικά με την εποχή. Οι δραστηριότητες της λέσχης ανά συνάντηση φωτογραφίζονται και αναρτώνται στο Διαδίκτυο, για την ενημέρωση ενός πλατύτερου κοινού και την διάχυση και προώθηση της ιδέας της προφορικής αφήγησης σε μεγαλύτερα και πιο πλατιά ακροατήρια ή ενδιαφερόμενους.

Προφορική αφήγηση και Διαδίκτυο

Η χρήση και η αξιοποίηση του Διαδικτύου δεν ήταν άγνωστες στον κόσμο της προφορικής αφήγησης. Από τη στιγμή που παρουσιάστηκε από το 2006, με συγκεκριμένες πλατφόρμες-δυνατότητες ανάρτησης βίντεο (YouTube), δόθηκε η δυνατότητα της μόνιμης ή περιστασιακής ανάρτησης και διαμοιρασμού του στο διηγετικές, ενός τεράστιου αριθμού οπτικών καταγραφών ποικίλης χρονικής έκτασης και διάρκειας, με αναφορά σε πολλά αντικείμενα και πλευρές της ανθρώπινης δραστηριότητας. Οι νέες ολοένα αναπτυσσόμενες δυνατότητες χρήσης και εφαρμογών, που επηρεάζονται και καθορίζονται από τις ταχύτητες της τεχνολογικής εξέλιξης, επέτρεψαν την άρση της γεωγραφικής απομόνωσης και την ενιαιοποίηση του κοινού διαδικτυακού τόπου, ενώ επέτρεψαν και μια συνθήκη μόνιμης αναφοράς και ανάκλησης της επιλογής στη λειτουργία της εικόνας, αφού η ανάρτηση θεωρείται σχεδόν μόνιμη.

Σε τούτες τις νέες ψηφιακές συνθήκες, πολλοί προφορικοί αφηγητές τόσο της Ελλάδας όσο και του εξωτερικού, αναρτούν σε προσωπικά κανάλια του YouTube βιντεοσκοπημένα αποσπάσματα από αφηγήσεις τους, μεμονωμένες αφηγήσεις ιστοριών ή ακόμη και το σύνολο μιας αφηγηματικής παράστασης, παρουσιάζοντας στο ευρύ διαδικτυακό κοινό τη δουλειά τους στη λογική μιας αφηγηματικής ανασκόπησης, πολιτιστικής συμβολής ή προωθητικής ενέργειας⁵. Παράλληλα εντοπίζονται αρκετές αφηγήσεις αυθεντικών λαϊκών αφηγητών, οι οποίες βρίσκονται αναρτημένες στο Διαδίκτυο, εκτός από το YouTube επίσης και στο Facebook σε σελίδες πολιτιστικών, εκπαιδευτικών ή ειδησεογραφικών φορέων, καθώς και σε προσωπικές σελίδες φυσικών προσώπων, επιτρέποντας στους μελετητές και στον κάθε ενδιαφερόμενο να έχουν πρόσβαση στο περιεχόμενο και τους τρόπους της αφήγησής τους. Φορείς και οργανισμοί δημοσιοποιούν στο Διαδίκτυο το αποτέλεσμα της συνεργασίας με προφορικούς αφηγητές και φεστιβαλικές διοργανώσεις και προβάλλουν τις εκδηλώσεις τους στη λογική της διάχυσης, προώθησης των δραστηριοτήτων τους⁶. Κύριο χαρακτηριστικό όλων των προαναφερόμενων δραστηριοτήτων ήταν η εικονική αποτύπωση και καταγραφή ζωντανών εκδηλώσεων μεμονωμένων ή συλλογικών.

Οι πρωτόγνωρες συνθήκες της διεθνούς πανδημίας που ενέσκηψε από την μετάδοση του ιού COVID 19 μετά τον Φεβρουάριο του 2020, τροποποίησαν υποχρεωτικά τη μορφή των δια ζώσης συναντήσεων και η προσαρμογή της τεχνολογικής εξέλιξης στην κάλυψη των ανθρώπινων αναγκών για έκφραση και επικοινωνία με τη συμβολή του Διαδικτύου, μετασχημάτισαν τη ζωντανή σύμβαση των αφηγηματικών συναντήσεων σε on line-ταυτόχρονη ζωντανή διαδικτυακή, ηλεκτρονική, ψηφιακή. Το αρχικό ξάφνιασμα που δημιουργήθηκε από ένα ασταμάτητα μεταβαλλόμενο απειλητικό περίγυρο και οι υποχρεωτικοί περιορισμοί του εγκλεισμού που επιβλήθηκε σχεδόν σε παγκόσμιο επίπεδο, λειτούργησαν υπονομευτικά στο σύνολο του χώρου των παραστατικών τεχνών πανελλαδικά αλλά και διεθνώς. Οι απαγορεύσεις των πολυπληθών συγκεντρώσεων σε κλειστούς

⁵ Για παράδειγμα, ο γράφων διατηρεί στο YouTube το προσωπικό του κανάλι (Δημήτρης Β. Προύσαλης, Αφηγητής) όπου βρίσκονται αναρτημένα και διαθέσιμα, βίντεο από προσωπικές παρουσιάσεις βιβλίων, συνεντεύξεις, ομιλίες, μεμονωμένες αφηγήσεις, αλλά και ολόκληρες παραστάσεις αφήγησης με επίκεντρο τα λαϊκά παραμύθια, την προφορική λογοτεχνία και την παραμυθιακή αφήγηση.

⁶ Π.χ. η σελίδα «Παραμύθια και Μύθοι στου Κένταυρου τη ράχη» στο blogspot που αποτελεί ταυτόχρονα χώρος ανάρτησης σχετικά με τις δράσεις των παραμυθιακών φεστιβαλικών διοργανώσεων αφήγησης στο Πήλιο από το 2011 και η «Αθήνα... μια πόλη παραμύθια» αντίστοιχων εκδηλώσεων στην Αθήνα από το 2014.

χώρους και ο φόβος που συνόδευσε τις αρνητικές συνθήκες και την επιβολή ενός κύματος δικαιολογημένων απαγορεύσεων και αποτροπών, αποτέλεσε ισχυρό χτύπημα τόσο για τα ίδια τα παραστατικά θεάματα ως είδος όσο και για τους φορείς/ενσαρκωτές τους. Η αρχική αποσβόλωση, έφερε την αναζήτηση της υποκατάστασης στην κατεύθυνση της θετικής, ενεργητικής στάσης, προκειμένου να μην κοπεί ολοκληρωτικά των νήμα των επαφών αλλά και την αναγκαιότητα να συνεχιστεί η προφορική αφήγηση μέσα στις καινούργιες αδήριτες συνέπειες της κρίσης, αξιοποιώντας νέες εναλλακτικές δοκιμές και πρακτικές.

Όψεις και εκτιμήσεις της διαδικτυακής επιλογής

Οι υπεύθυνοι της Λέσχης Αφήγησης αντιμετώπισαν ένα πραγματικό δίλημμα σε σχέση με την δυνατότητα υποκατάστασης των φυσικών συναντήσεων στη διαδικτυακή μορφή, αλλά και τις πιθανές αναδυόμενες αρνητικές αντανάκλασεις στην ποιότητα τόσο της επικοινωνίας όσο και των αφηγήσεων, που προϋποθέτουν τη φυσική εγγύτητα, την οικειότητα του χώρου, τη δημιουργία ατμόσφαιρας, την έννοια της ζωντανής κοινότητας. Η επιμονή των δυσκολιών στις φυσικές συναντήσεις, υπό το βάρος των αντικειμενικών αρνητικοτήτων αλλά και του υποκειμενικού φόβου, επέβαλε την πρόκριση της διαδικτυακής μορφής, μιας αναγκαίας επαφής που προκρίθηκε της ποιότητας. Έτσι η Λέσχη Αφήγησης Αθήνας «Μοιράσου κι εσύ μια ιστορία» λειτούργησε διαδικτυακά για τέσσερις μήνες-συναντήσεις (Μάρτιος, Απρίλιος-Μάιος-Ιούνιος 2021) με ακροατήριο από 45-75 άτομα⁷.

Οι αφηγήσεις ειδολογικά, κινήθηκαν τόσο πριν από την πανδημία στις ζωντανές -in vino- συναντήσεις της Λέσχης Αφήγησης Αθήνας όσο και στο διάστημα εντός αυτής υπό διαδικτυακή μορφή, σε μια διευρυμένο πεδίο που κάλυψε τις κατηγορίες των λαϊκών παραμυθιών, των μυθολογικών ιστοριών, των Αισώπειων μύθων, των λαϊκών παραδόσεων και των θρύλων, αλλά και ανώνυμες λαϊκές ιστορίες που δεν κατηγοριοποιούνται στις προαναφερόμενες ομαδοποιήσεις, που μπορεί να συναντήσει κανείς ως προφορικές αφηγήσεις στους χώρους των σύγχρονων αφηγητών.

Η εκδήλωση ενδιαφέροντος για συμμετοχή στις διαδικασίες αφήγησης της Λέσχης Αφήγησης Αθήνας προϋπόθετε πριν από, αλλά και κατά τη διάρκεια της πανδημικής κρίσης, που «επέβαλε» τη μορφή των διαμεσικών συναντήσεων, την πρότερη συνεννόηση με τους υπευθύνους της Λέσχης, έτσι ώστε να δηλωθεί, αλλά και να διασφαλιστεί, τι θα ακουστεί στα πλαίσια των διαδικτυακών ανταμωμάτων. Βασικές θεματικές αποτέλεσαν και στις δύο μορφές συναντήσεων, οι μύθοι ζώων, τα μαγικά παραμύθια, οι θρησκευτικές ιστορίες, τα ρεαλιστικά-νοβελιστικά παραμύθια, οι ευτράπελες-ανεκδοτολικές διηγήσεις, ιστορίες σοφίας αλλά και περιπτώσεις κλιμακωτών τυπολογικών ιστοριών τόσο από τον ελληνόφωνο κόσμο όσο και από τις προφορικές παραδόσεις άλλων λαών και γεωγραφικών περιοχών του κόσμου. Δεν έλειψαν οι μυθολογικές ιστορίες ως προφορικές αποτυπώσεις του «ιερού» λόγου εθνοτικών ομάδων και ιθαγενών φυλών από τις ηπείρους, αλλά και το μετέωρο συναίσθημα που αναδύθηκε μέσα από τις λαϊκές παραδόσεις, στενά συνυφασμένες με το τοπογεωγραφικό πλαίσιο που τις γέννησε η λαϊκή φαντασία, συμπεριλαμβάνοντας το όλον του ορατού και αόρατου κόσμου. Η οπτική-λογική αλλά και η αφηγηματική συνείδηση σχετικά με το ρόλο και τη λειτουργία του κάθε αφηγητή και της κάθε αφηγήτριας χρωμάτισαν τις διαφοροποιήσεις των ιστορήσεων, που καθορίζονται από το βαθμό της μυθοπλαστικής διάθεσης για παρέμβαση στην επιλεγμένη ιστορία ή την ανάγκη για τη διατήρηση της «παραδομένης» υπόθεσης και πλοκής ως έχει.

Στη συντριπτική τους πλειοψηφία πηγές των αφηγήσεων υπήρξαν οι έντυπες συλλογές, άλλοτε θεματικές και άλλοτε γεωγραφικού προσδιορισμού, ενώ δεν ήταν λίγες οι φορές που ως πηγές δηλώθηκαν διαδικτυακοί ιστότοποι με αναφορά σε συγκεντρωμένο παραμυθολογικό υλικό, ενώ το δημοφιλέστερο είδος και στις δύο μορφές συναντήσεων υπήρξε το λαϊκό παραμύθι. Σε αρκετές

7 Η ίδια διαδικτυακή πρακτική υιοθετήθηκε επίσης από τη Λέσχη Αφήγησης Βόλου στο διάστημα Νοέμβριος 2021-Φεβρουάριος 2022, μια ανάλογη προσπάθεια που υποστηρίζεται από τη Λέσχη Αφήγησης Αθήνας. Οι αντικειμενικές συνθήκες με την αύξηση των κρουσμάτων, επέβαλαν την υιοθέτηση της διαδικτυακής μορφής λειτουργίας της λέσχης και το επόμενο διάστημα Δεκεμβρίου 2021-Μαρτίου 2022.

περιπτώσεις στην περίοδο των τεσσάρων ετών (Σεπτέμβριος 2016-Φεβρουάριος 2020) πριν την εκδήλωση της πανδημικής κρίσης του COVID 19, δηλώθηκε από μικρό αριθμό συμμετεχόντων η αφηγηματική μεταφορά ιστοριών, που ακούστηκαν προφορικά από οικείο συγγενικό πρόσωπο του στενότερου ή ευρύτερου οικογενειακού κύκλου, στοιχείο που έλειψε από την περίοδο της διαδικτυακής σύνδεσης (Μάρτιος-Ιούνιος 2021).

Στη ροή των διαδικτυακών συναντήσεων της λέσχης παρατηρήθηκαν συνολικά, και μετά από κριτικό αναστοχασμό εντοπίζονται όψεις και αναγνωρίζονται σημαντικά αρνητικά στοιχεία, που επηρεάζουν τους μορφολογικούς και αισθητικούς κανόνες στα πλαίσια της λαογραφικής θεωρίας των αφηγηματικών ειδών. Για παράδειγμα, η περιορισμένη πρότερη χρήση εισαγωγικών και καταληκτικών στερεότυπων φράσεων των ζωντανών ανταμωμάτων της Λέσχης Αφήγησης Αθήνας, χάνεται καθολικά στις μετέπειτα διαδικτυακές συναντήσεις. Η εκφορά του αφηγηματικού λόγου επηρεάζεται από πολλαπλούς και υπολογίσιμους πια τεχνικούς όρους, οι οποίοι λειτουργούν καθοριστικά στην ποιότητα των αφηγήσεων. Ως τέτοια στοιχεία μπορούν να αναφερθούν:

- Η αίσθηση της μη φυσικής εγγύτητας του αφηγητή με το ακροατήριό του, αφού ανάμεσα στον φυσικό πομπό της ιστόρησης και τον αντίστοιχο δέκτη, υπεισέρχεται το ηλεκτρονικό μέσο.
- Η ποιότητα της αφήγησης, καθώς επηρεάζεται από στοιχεία των τεχνικών όρων ταχύτητα/ποιότητα σύνδεσης, κάλυψη δικτύου, ευκρίνεια και σταθερότητα εικόνας, πιστότητα ήχου κλπ.
- Η μερική εμφάνιση-περιορισμός της εικόνας του σώματος του αφηγητή, που συμμετέχει ενεργά στην ζωντανή αφήγηση. Η εικόνα αυτή, περιορίζεται μέσα στα εκατοστά κάποιας μικροθόνης-κάδρου λήψης, περιορίζοντας ταυτόχρονα τη φυσικότητά στην κίνηση. Το σώμα εγκλωβίζεται και αποκρύπτεται από το ακροατήριο. Έχει διαφορά η σκηνοθετημένη λήψη-βιντεοσκόπηση από απόσταση της ολότητας του κινούμενου σώματος, ενός κοντινού ή πιο μακρινού πλάνου ενός αφηγητή/τριας, την ώρα της παραστατικής αφήγησης, και είναι άλλο η εικόνα του αφηγητή μπροστά στην κάμερα ενός υπολογιστή σε συνθήκες ταυτόχρονης αφήγησης.
- Η ζωντανή, φυσικής μορφής, αφήγηση, επηρεάζεται από την ενέργεια του ακροατηρίου και την επαφή και διάδρασή του με τον αφηγητή και δημιουργεί μια μοναδική ατμόσφαιρα, αντιληπτή από το κοινό, την οποία εισπράττει. Τούτη η ατμόσφαιρα της ζωντανής παραστατικής συνθήκης είναι κοινά γνωστό στοιχείο σε όλους, πως δεν μπορεί να καταγραφεί από ηλεκτρονικά μέσα. Στην ζωντανή -on line- διαδικτυακή αφήγηση, αυτή η ατμόσφαιρα δεν μπορεί να αντικατασταθεί μέσω ηλεκτρονικών συνδέσεων, στην ουσία δε δημιουργείται και απουσιάζει.
- Η αμεσότητα της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στον αφηγητή και το ακροατήριό του υπονομεύεται αφού η παράθεση σχολίων αλλά και οι αντιδράσεις των παρισταμένων αποτρέπονται και αμβλύνονται από το πλαίσιο της μηχανικής-ηλεκτρονικής σύνδεσης.
- Η μηχανοποίηση, σε τεχνικό επίπεδο, των εκφραστικών μέσων του αφηγητή, όπως για παράδειγμα συμβαίνει με την τροποποίηση-αλλαγή, επιρροή στη χροιά της φωνής.
- Η κοινή συλλογική εμπειρία της συνεύρεσης, ατομικοποιείται καθώς ο μοιραζόμενος φυσικά χώρος, όπου φιλοξενείται η ζωντανή αφήγηση, τώρα περιορίζεται στη διαδικτυακή μορφή και στον προσωπικό χώρο, όπου βρίσκεται ο κάθε ένας και καθεμιά από το ακροατήριο. Ο προσωπικός χώρος του ακροατηρίου ανά άτομο, π.χ. καναπές, γραφείο, καρέκλα, δωμάτιο κ.λπ. κυριαρχεί και οριοθετεί εκτός συμμετοχικής χωρικά κοινότητας. Ο κοινός συλλογικός ζωντανός τρισδιάστατος χώρος ύπαρξης του σώματος γίνεται κοινός χώρος της μερικής εικόνας, επίπεδος και μονοδιάστατος, ένα ζωντανό και ιδιότυπο «κόμικ» με δυνατότητες ατομικής κίνησης.
- Στη ζωντανή αφήγηση ο αφηγητής έχει τον έλεγχο του κοινού χώρου στου οποίου το ακροατήριο, τους παρισταμένους και παρούσες, απευθύνεται και μπορεί να το διαχειριστεί. Στη διαδικτυακή συνθήκη, ο κατακερματισμός-πολυμερισμός των εικόνων του ατομικοποιημένου ακροατηρίου υπονομεύει αυτή τη λειτουργία. Η ματιά παύει να είναι συμπεριληπτική, διασπάται και αποκτά μερική μορφή.
- Ο περιορισμός και η σύμπτυξη των αισθήσεων. Καθώς η διαδικτυακή σύνδεση «επιβάλλει» την παντοδυναμία της εικόνας που συλλειτουργεί με, και επηρεάζεται από την ακουστική ποιότητα της σύνδεσης, η όραση και η ακοή κυριαρχούν στην εν λόγω αφηγηματική σύνδεση. Σε συνθήκες

φυσικής συμμετοχικής σε χρόνο και χώρο αφήγησης, υπάρχουν διαθέσιμες και παρούσες, η αφή και η όσφρηση, καθώς το σώμα συμμετέχει ολόκληρο και καθολικά στη σωματοποίηση της ιστορίας.

- Η υπονόμηση της κοινωνικότητας. Αυτό παρατηρείται καθώς πολλοί επιζητούν την εξ αποστάσεως επαφή με τις δράσεις της Λέσχης, από την άνεση της οικείας τους και την αποφυγή της ταλαιπωρίας στη μετακίνηση, ενδεχομένως και την προστασία από την έκθεση σε μόλυνση, αποφεύγοντας τη φυσική παρουσία, στοιχείο που παρατηρήθηκε σε πολλές άλλες δραστηριότητες ζωντανής μορφής.

Το «Μια φορά κι έναν καιρό, σε έναν τόπο μακρινό» της ιστορίας μετατρέπεται σε «Σε κάθε τόπο και σε κάθε χρόνο» των συντελεστών, συμπυκνώνοντας και αντανακλώντας ταυτόχρονα την άποψη, πως η υπέρβαση της έννοιας του χρόνου και του χώρου αποτελεί ένα χαρακτηριστικό αντικείμενο μελέτης και ενασχόλησης της νέας αναδύμενης ψηφιακής Λαογραφίας (Karlan 2013, σσ. 123-148).

Στα θετικά στοιχεία της διαδικτυακής μορφής παρατηρούνται τα παρακάτω:

- Η δυνατότητα του ξεπεράσματος του εμποδίου της απόστασης. Η διαδικτυακή λειτουργία της Λέσχης Αφήγησης Αθήνας συνέδεσε -συγχρονικά και υπερτοπικά, τόσο μεμονωμένους αφηγητές και αφηγήτριες από διαφορετικούς γεωγραφικούς τόπους συμμετοχής όπως Αθήνα, Σαλαμίνα, Βόλο, Λάρισα, Ερμούπολη Σύρου, Θεσσαλονίκη, Καλαμάτα, Ηράκλειο και Χανιά Κρήτης, Αιδηψό Ευβοίας όσο και παραμυθόφιλα ακροατήρια από διαφορετικές γειτονιές τόσο της Αθήνας και του Πειραιά, αλλά και από περιοχές από διαφορετικές γωνιές της χώρας και του εξωτερικού (Κύπρος, Αγγλία), ξεπερνώντας δυσκολίες υπαγορευμένες από την αντικειμενικότητα των γεωγραφικών συνθηκών.
- Το ξεπέρασμα των ιδιαιτεροτήτων των κοινωνικών συνθηκών του περίγυρου, αφού οι αντικειμενικές και απειλητικές ατμόσφαιρες μιας πανδημίας, υποσκελίστηκαν και δεν ακύρωσαν την ανάγκη για επικοινωνία ενός δυναμικού συνόλου με κοινά ενδιαφέροντα και ανάγκες, το οποίο κατάφερε να κρατήσει ζωντανούς τους δεσμούς του. Κατά συνέπεια, μπορούμε να πούμε ότι επιτεύχθηκε η άρση της αίσθησης του αποκλεισμού από μια συμμετοχική, συλλογικής φύσης δραστηριότητα, υπερνικώντας την αρνητική επιβολή του εγκλεισμού.
- Το ξεπέρασμα των όποιων αποκλεισμών από τη συνάντηση λόγω πρόσκαιρων ή μονιμότερων ασθενειών και κατάστασης της υγείας. Με το πέρας κάποιων διαδικτυακών συναντήσεων δηλώθηκε πως ορισμένοι ακροατές ήταν υπό την ελαφρά νόσηση του COVID 19, ενώ υπήρξαν επίσης και ακροατές από ευπαθείς κοινωνικές ομάδες (Αμέα) με δυσκολία στην κίνηση.
- Η δυνατότητα σύνδεσης ενός πλατιού απομακρυσμένου κοινού να παρακολουθήσει τις αφηγήσεις. Στην πρώτη διαδικτυακή συνάντηση, καταγράφηκε η συμμετοχή φίλων των παραμυθιακών αφηγήσεων από την Αγγλία και την Κύπρο που υπό φυσιολογικές συνθήκες δεν θα είχαν αυτήν την ευκαιρία αλλά και ακροατές από όλη την Ελλάδα που είχαν τη χαρά να ακούσουν παραμυθιακές αφηγήσεις από μια ευρεία γκάμα διαφορετικών πολιτισμικών πηγών.

Συμπεράσματα

Οι δυνατότητες αξιοποίησης του Διαδικτύου και για τις φυσικές λειτουργίες μιας ζωντανής αφηγηματικής κοινότητας, όπως αυτή της Λέσχης Αφήγησης Αθήνας «Μοιράσου κι εσύ μια ιστορία», παρουσιάζουν τόσο θετικά όσο και αρνητικά κατά περίπτωση χαρακτηριστικά. Η μελέτη τους επιτρέπει, την ανάδυση ενός πλούσιου προβληματισμού για τους δρόμους που ανοίγονται, ξεπερνώντας εμπόδια, διορθώνοντας και δημιουργώντας νέες προοπτικές μέσα σε ένα διεθνές και ελλαδικό περιβάλλον που καλείται να αλλάξει ταχύτητες, να αναζητήσει νέες μορφές, καινούργιες συμπλεύσεις και πρόσφορες δυναμικές ισορροπίες. Σίγουρα οι αναδυόμενες δυνατότητες χρωματίζουν ιδιαίτερα και επηρεάζουν τα χαρακτηριστικά μιας κοινότητας που δοκιμάζει να κρατήσει τους δεσμούς της και τη λειτουργία της, ακολουθώντας τη χρήση ενός τεχνικού μέσου, που αναμφισβήτητα επηρεάζεται από παράγοντες εξωγενείς και διαμορφώνει μέσα από αυτούς άλλες

ποιότητες. Μπορεί η ικανοποίηση να είναι παρούσα ή να αναζητείται, οι αφηγήσεις να μην διακόπτονται και να δηλώνουν παρούσες σε κάθε συνθήκη θετική ή αρνητική, υιοθετώντας ουσιαστικά μια νέα περιστασιακή ή μονιμότερης υπόστασης μορφή, ωστόσο τίποτα δεν μπορεί να αντικαταστήσει τη ζωντανή πάλλουσα συνθήκη και ατμόσφαιρα μιας in vivo συνάντησης.

Βιβλιογραφία

- Bausinger, H. (2009). *Ο λαϊκός πολιτισμός στον κόσμο της τεχνολογίας*, (μετάφραση Μαριάνθη Καπλάνογλου-Αρετή Κοντογιώργη). Πατάκης.
- Γκασούκα, Μ., & Φουλίδη, Ξ. (2012). *Σύγχρονοι Ορίζοντες των Λαογραφικών Σπουδών. Εννοιολογικό Πλαίσιο, Έρευνα, Φύλο, Διαδίκτυο, Σχολείο*. Σιδέρης.
- Γκασούκα, Μ., & Φουλίδη, Ξ. (2014). Νέοι ορίζοντες στις ελληνικές Λαογραφικές Σπουδές: Το Διαδίκτυο ως πεδίο παραγωγής, διάδοσης και εκπαιδευτικής αξιοποίησης του Λαϊκού Πολιτισμού-Η ερευνητική μέθοδος της εικονικής εθνογραφίας. Στο Ε. Θεοδωροπούλου, Μ. Καϊλα,, Ν. Πολεμικός, Ι. Παπαδόπουλος, Σ. Καφούση & Π. Φώκιαλη (Επιμ.), *Πρακτικά της Διημερίδας με θέμα: Η διδακτορική έρευνα στο Τμήμα Επιστημών της Προσχολικής Αγωγής και του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού* (σσ. 470-486). Τ.Ε.Π.Α.Ε.Σ.
- Καπανιάρης, Α. Γ. (2020). *Ψηφιακή Λαογραφία και εκπαίδευση. Εμπλουτισμένα μέσα και καινοτόμες προσεγγίσεις στη διδακτική του λαϊκού πολιτισμού*. Πεδίο.
- Καπλάνογλου, Μ. (2022). Η αφήγηση ως δημιουργική επικοινωνία: Λαογραφική θεωρία των ειδών, κριτήρια ένταξης και διαφοροποίησης. Στο Μ. Κακαβούλια & Π. Πολίτης (επιμ.), *Αφήγηση. Μια πολυεπιστημονική θεώρηση* (σσ. 75-108). Gutenberg.
- Κατσαδώρας, Γ. (2013α). Η επιστήμη της λαογραφίας στη σύγχρονη τεχνολογική εποχή. Η ηλεκτρονική προφορικότητα. Στο Ε. Π. Αυγερινός (επιμ.), *Επιστήμες της εκπαίδευσης. Από την ασθενή ταξινόμηση της Παιδαγωγικής στη διεπιστημονικότητα και στον επιστημονικό υβριδισμό* (σσ. 99-122). Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Αιγαίου και Ταξιδευτής.
- Κατσαδώρας, Γ. (2013β). Η εννοιολογική δυναμική της αφήγησης. Με αφορμή δύο συνέδρια της Διεθνούς Εταιρείας Λαϊκής Αφηγηματολογικής Έρευνας. *Λαογραφία* 42 (σσ. 1061-1069).
- Λουκάτος, Δ. (1997). Παραμυθάδες στα πληρώματα των ελληνικών πλοίων. Στο Κ. Κουλουμπή-Παπαετροπούλου (επιμ.), *Κύκλος του Ελληνικού Παιδικού Βιβλίου. Η Τέχνη της Αφήγησης* (σσ. 31-40). Πατάκης.
- Μιχαήλ, Γ. (2009). Homo internecticus ή λαογραφία και Διαδίκτυο. *Λαογραφία*, 41 (σσ. 291-306)
- Πελασγός, Σ. (1997). Ο νεο-αφηγητής: Ένας νέος κάτοικος στο πανάρχαιο σπιτάκι της αφήγησης. Στο Κ. Κουλουμπή-Παπαετροπούλου (επιμ.), *Κύκλος του Ελληνικού Παιδικού Βιβλίου. Η Τέχνη της Αφήγησης* (σσ. 93-99). Πατάκης.
- Προύσαλης, Δ. Β. (2015). Από τους λαϊκούς αφηγητές-παραμυθάδες του χτες στους νεοαφηγητές-ιστορητές του σήμερα. Στο Γ. Κοντομηνάς (επιμ.), *Φίλιος αμητός. Προς τιμήν του Κώστα Λιάπη*. (σσ. 290-299). Εργαστήριο Λόγου και Πολιτισμού Π.Τ.Π.Ε. Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.
- Anderson, T., C. (2000). The Body and Communities in Cyberspace: a Marcellian Analysis. *Ethics and information Technology*, 2, 153-158.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press .
- Bauman, R. (1977). *Verbal Art as Performance*. Waveland Press, Inc.
- Bauman, R. (1992). *Story, performance and event. Contextual studies of oral narrative*. Cambridge University Press.
- Ben-Amos, D. (1976). *Folklore Genres*. University of Texas Press.
- Boal, I. A. (1995). *Resisting the Virtual Life: the Culture and Politics of Information*. City Lights Brown JS.

- Bronner, S., J. (1998). *Following tradition: Folklore in the discourse of American culture*. Utah State University Press.
- Bronner, S. J. (2009). Digitizing and Virtualizing Folklore. In J. Tr. Blank (ed.), *Folklore and the Internet: Vernacular Expression in a Digital World* (σσ. 21-66). Utah State University Press.
- Degh, L. (1994). *American Folklore and the Mass Media*. Indiana University Press.
- Dundes, A. (1965). What is Folklore? In A. Dundes (Ed.), *The Study of Folklore*. Prentice-Hall, Inc. (σσ. 1-3)
- Dundes, A. (1980). Who are the Folk?, In A. Dundes (Ed.), *Interpreting Folklore*. University Press (σσ. 1-19)
- Dundes, A. (2005). Folkloristics in the Twenty-First Century. *The Journal of American Folklore*, Vol. 118, No. 470 (Autumn, 2005), (σσ. 385-408) .
- Jones, St. G. (1995). Understanding Community in the Information Age. In G. St. Jones (ed.), *Cybersociety: Computer-mediated Communication and Community* (σσ. 10-35). Sage.
- Kaplan, M. (2013). Curation and Tradition on Web 2.0. In Tr. J. Blank, & R.G. Howard (eds.), *Tradition in the Twenty-First Century: Locating the Role of the Past in the Present*. Utah State University Press. (σσ. 123-148)
- Mason, Br. L. (1996). Moving toward Virtual Ethnography. *American Folklore Society Newsletter* 25 (2), (σσ. 4-6).
- McNeill, L. S. (2009). The End of the Internet: A Folk Response to the Provision of Infinite Choice. In Blank, Tr. J. (ed.), *Folklore and the Internet*. Utah State University Press. (σσ. 80-97)
- Newsom, E, Th. (2013). *Participatory Storytelling and the New Folklore of the Digital Age*. (Unpublished) Thesis submitted to the Graduate Faculty of Rensselaer Polytechnic Institute in Partial Fulfillment of the Requirements for the degree of doctor of philosophy.
- Raymond, E. S. (2001). *The cathedral and the bazaar: musings on Linux and Open Source from an accidental revolutionary*. O'Reilly and Associates.
- Ronnell, Av. (2001). A Disappearance of Community. In D. Trend (ed.), *Reading Digital Culture* (σσ. 287-293). Blackwell.
- Ross, A., & Trend, D. (2001). The New Smartness. In D. Trend (ed.), *Reading Digital Culture*, (σσ. 354-363). Blackwell.